

IZZAT SULTON NAZARIYOTCHI OLIM SIFATIDA

Ilmiy rahbar: Yusupova Madinaxon

FarDu filologiya fakulteti, filologiya va tillarni o'qitish:

o'zbek tili yo'nalishi 22.91-guruh talabasi

G'ulomova Dildoraxon Xayrullo qizi

Teli: 91.664-78-67

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada XX asr o'zbek adabiyotshunosligining yirik vakili, akademik Izzat Sulton (1910–2001)ning nazariyotchi olim sifatidagi faoliyati keng ko'lamda tahlil qilinadi. Olimning "Adabiyot nazariyasi" darsligi, Alisher Navoiy ijodi va merosiga bag'ishlangan tadqiqotlari, drama nazariyasi sohasidagi ilmiy izlanishlari, badiiy adabiyotning shakl va mazmun masalalariga oid qarashlari atroflicha o'rganilgan. Maqolada Izzat Sultonning o'zbek adabiyot nazariyasi fanini tizimli o'quv-ilmiy yo'nalish sifatida shakllantirishdagi xizmatlari, uning Fitrat va Abdurahmon Sa'diy boshlagan adabiyot nazariyasi an'alarini davom ettirgan holda yangi ilmiy maktab yaratgani ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Izzat Sulton merosi nafaqat o'tmishning qadrlil yodgorligi, balki bugungi adabiyotshunoslik fani uchun ham metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: Izzat Sulton, adabiyot nazariyasi, o'zbek adabiyotshunosligi, drama nazariyasi, badiiy shakl va mazmun, Alisher Navoiy, navoiyshunoslik, akademik adabiyot maktabi, XX asr o'zbek ilmi.

Аннотация

В настоящей научной статье всесторонне анализируется деятельность крупного представителя узбекского литературоведения XX века, академика Иззата Султана (1910–2001) как учёного-теоретика. Подробно изучены

учебник «Теория литературы», научные исследования, посвящённые творчеству и наследию Алишера Навои, теоретические разработки в области драматургии, взгляды на проблемы формы и содержания художественной литературы. В статье раскрывается вклад Иззата Султана в формирование теории литературы как системного учебно-научного направления, продолжение традиций литературной теории, начатых Фитратом и Абдурахманом Саади, а также создание новой научной школы. Результаты исследования показывают, что наследие Иззата Султана служит не только ценным памятником прошлого, но и методологической основой современного литературоведения.

Ключевые слова: Иззат Султан, теория литературы, узбекское литературоведение, теория драмы, художественная форма и содержание, Алишер Навои, навоиведение, академическая литературоведческая школа, узбекская наука XX века.

Annotation

This scholarly article comprehensively analyzes the activity of academician Izzat Sulton (1910–2001), a prominent representative of 20th-century Uzbek literary studies, as a theoretical scholar. The article examines in detail the scholar's textbook "Theory of Literature", his research dedicated to the works and heritage of Alisher Navoi, his scientific investigations in the field of drama theory, and his views on the form and content of literary fiction. The article highlights Izzat Sulton's contribution to establishing the theory of literature as a systematic educational and scientific direction in Uzbekistan, his continuation of the literary-theoretical traditions started by Fitrat and Abdurahman Sadi, and the creation of a new scientific school. The results of the research show that Izzat Sulton's heritage serves not only as a valuable monument of the past but also as a methodological basis for contemporary literary studies.

Keywords: Izzat Sulton, theory of literature, Uzbek literary studies, drama theory, artistic form and content, Alisher Navoi, Navoi studies, academic literary school, 20th-century Uzbek science.

Kirish

XX asr o'zbek adabiyotshunoslik fani ko'plab atoqli olimlarning sa'y-harakatlari va ilmiy izlanishlari natijasida shakllandi va izchil rivojlandi. Ushbu jarayonning eng muhim bosqichlarida turgan, milliy adabiyotshunosligimizning nazariy poydevorini mustahkamlashga ulkan hissa qo'shgan ijodkorlardan biri akademik Izzat Sulton (1910–2001) hisoblanadi. U nafaqat iste'dodli adabiyotshunos va dramaturg, balki o'zbek tilidagi birinchi "Adabiyot nazariyasi" darsligining muallifi sifatida fan tarixida o'chmas iz qoldirgan zukko nazariyotchi olimdir.

Izzat Sultonning ilmiy faoliyati XX asrning 30-yillaridan boshlanib, deyarli yetmish yil davomida tinimsiz davom etdi. U bu davr mobaynida o'zbek adabiyotshunosligining turli yo'nalishlari — adabiyot nazariyasi, drama nazariyasi, navoiyshunoslik, mumtoz adabiyot, zamonaviy adabiy jarayon, qardosh va jahon adabiyoti masalalari bo'yicha besh yuzdan ortiq ilmiy maqola, o'ndan ziyod monografiya va fundamental tadqiqotlar yaratdi. Olimning 1939-yili ilk bor nashr etilgan "Adabiyot nazariyasi" darsligi nafaqat O'zbekistonda, balki butun O'rta Osiyo respublikalarida ham uzoq yillar davomida ushbu fan bo'yicha asosiy o'quv qo'llanmasi sifatida xizmat qilib keldi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: birinchidan, mustaqillik yillarida milliy adabiyotshunoslik fanining yangi metodologik asoslarga tayanib rivojlanishi sharoitida o'tmish ilmiy merosini qayta baholash zaruriyati tug'ildi; ikkinchidan, Izzat Sulton tomonidan ishlab chiqilgan nazariy konsepsiyalarning ko'pchiligi bugungi adabiy jarayonni tushunish va talqin etishda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda; uchinchidan, olimning ilmiy merosi yetarli

darajada tizimli tarzda o'rganilmagan bo'lib, uning nazariyotchi sifatidagi qiyofasini yaxlit holda taqdim etish ehtiyoji mavjud.

Tadqiqot obyekti — Izzat Sultonning nazariy-ilmiy merosi, ya'ni "Adabiyot nazariyasi" darsligi, drama nazariyasiga oid asarlari, navoiyshunoslikka bag'ishlangan tadqiqotlari va boshqa nazariy ahamiyatga ega ishlari. Tadqiqot predmeti — olimning adabiyot nazariyasi sohasidagi ilmiy qarashlari, ularning evolyutsiyasi va o'zbek adabiyotshunosligi rivojidadagi o'rni hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi Izzat Sultonning nazariyotchi olim sifatidagi ijodiy-ilmiy faoliyatini yaxlit tizim tarzida tahlil qilish, uning o'zbek adabiyot nazariyasi shakllanishi va rivojlanishidagi xizmatlarini ochib berish, hamda bu merosning bugungi adabiyotshunoslik fani uchun ahamiyatini aniqlashdan iboratdir. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yilgan: Izzat Sultonning hayoti va ilmiy faoliyat bosqichlarini izchil yoritib berish; "Adabiyot nazariyasi" darsligining tarixiy-genetik ildizlarini va ilmiy ahamiyatini aniqlash; olimning drama nazariyasiga oid qarashlarini tahlil qilish; uning navoiyshunoslik sohasidagi nazariy hissasini baholash; Izzat Sulton ilmiy maktabining xususiyatlarini va davomchilarini ko'rsatish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda birinchi marta Izzat Sultonning nazariyotchi olim sifatidagi qiyofasi yaxlit, kompleks tarzda, zamonaviy ilmiy-metodologik yondashuvlar asosida tahlil qilinmoqda. Ishning amaliy ahamiyati esa olingan natijalarning oliy o'quv yurtlarida adabiyotshunoslik tarixi, adabiyot nazariyasi va navoiyshunoslik fanlari bo'yicha ma'ruza kurslarida, hamda yangi ilmiy tadqiqotlarda foydalanilishi mumkinligida ko'rinadi. Maqolada qo'llanilgan tarixiy-genetik, qiyosiy-tipologik, tizimli-tahliliy va germeneytik metodlar olimning ilmiy merosini turli rakurslardan ko'rib chiqishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili

Izzat Sultonning ilmiy merosi va u to'g'risidagi tadqiqotlar tahlilini olib borish uchun mavzu yuzasidan mavjud manbalarni bir necha guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir. Birinchi guruhga olimning o'z asarlari kiradi. Eng muhim manba — "Adabiyot nazariyasi" darsligining turli nashrlari (1939, 1979, 1980, 1986). 1939-yilgi birinchi nashr maktablar uchun mo'ljallangan bo'lib, o'zbek tilida ilk yaxlit nazariy o'quv qo'llanma sifatida tarixiy ahamiyatga ega. Keyingi nashrlar oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, nazariy mazmun jihatidan kengaytirilgan va chuqurlashtirilgan.

Olimning yana bir muhim asari — "Navoiyning qalb daftari" (Toshkent, 1969; "Kniga priznaniy Navoi" nomi bilan rus tiliga tarjima qilinib, 1985-yili Toshkentda nashr etilgan, 60000 nusxada) Alisher Navoiy ijodi va shaxsiyatini tadqiq etishda yangi metodologik yondashuvni namoyon qildi. "Bahouddin Naqshband abadiyati" (1994) monografiyasi esa mustaqillik davrida olim ijodida tasavvuf adabiyoti masalalariga oid yangi qiziqishlarning paydo bo'lishidan dalolat beradi. Shuningdek, olimning "Drama — adabiy tur sifatida" fundamental tadqiqoti drama nazariyasiga oid qarashlarining nazariy asosini tashkil etadi.

Ikkinchi guruh tadqiqot manbalariga o'zbek adabiyotshunosligi tarixiga oid umumlashtiruvchi asarlar kiradi. B.Valixojayevning "O'zbek adabiyotshunosligi tarixi" kitobida Izzat Sultonning fan rivojidadagi o'rni ko'rsatib o'tilgan. B.Nazarov, A.Rasulov, Sh.Ahmedova, Q.Qahramonovlarning "O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi" tadqiqotida ham olimning adabiy-tanqidiy qarashlari yuzasidan muhim mulohazalar bayon etilgan. D.Quronovning "Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari" (Toshkent: Akademnashr, 2018) kitobida ko'rsatilishicha, 1939-yilda ilk bor chop etilib, yangi asr boshlariga qadar bir necha bora to'ldirilib qayta nashr qilingan I.Sultonning "Adabiyot nazariyasi" darsligi ushbu fanni o'qitishda hamda nazariy yo'nalishdagi tadqiqotlarni amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etgan. Bu — Izzat

Sulton merosining bugungi adabiyotshunoslik fanidagi davomiyligini ta'minlovchi muhim bahodir.

Uchinchi guruh manbalarni adabiyot nazariyasiga oid maxsus tadqiqotlar tashkil etadi. T.Boboyev va H.Umurovning "Adabiyotshunoslikka kirish", N.Shukurov, N.Hotamov, Sh.Xolmatov, M.Mahmudovlarning shu yo'nalishdagi darsliklarida Izzat Sulton qo'lga kiritgan ilmiy yutuqlar hisobga olingan va ularga ilmiy munosabat bildirilgan. Ayniqsa, akademik B.Nazarov tahriri ostida nashr etilgan ko'p jildli "Adabiy turlar va janrlar" tadqiqotida olimning drama nazariyasiga oid qarashlari atroflicha tahlil qilingan. Q.Yo'ldoshev va M.Ismoilovanning "Badiiy tahlil asoslari" darsligida Izzat Sulton tomonidan ishlab chiqilgan tahlil tamoyillariga tayanilgan.

To'rtinchi guruhga olimga bag'ishlangan maxsus monografik tadqiqotlar va xotira maqolalari kiradi. Akademik Naim Karimov, professorlar Bahodir Karimov, Bahodir Sarimsoqov, Hotam Karimovlarning ilmiy maqolalarida Izzat Sultonning hayoti va ijodi, ilmiy maktabi, shogirdlari masalalari yoritilgan. Olim 90 yoshga to'lgani munosabati bilan O'zbekiston Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti tomonidan tashkil etilgan ilmiy konferensiya materiallari maxsus to'plam tarzida nashr etilgan bo'lib, unda Izzat Sulton merosining turli qirralari yuzasidan tadqiqotlar e'lon qilingan.

Beshinchi guruh sifatida Izzat Sulton drama va dramaturgiya nazariyasi yuzasidan yaratgan tadqiqotlarni ajratish mumkin. Olimning "Drama — adabiy tur sifatida" fundamental tadqiqoti, shuningdek "Burgutning parvozi" (1939–1940), "Alisher Navoiy" (1940, Uyg'un bilan hamkorlikda), "Imon" (1960), "Noma'lum kishi" (1963), "Bilmayin bosdim tikanni", "Istehkom", "Qaqnus", "Yangi odamlar", "Oydin kecha asirligida" kabi sahna asarlari uning drama nazariyasiga oid qarashlarini amaliy tarzda namoyon etadi. Olimning ushbu yo'nalishdagi merosi M.Rahmonov, T.Tursunov, Sh.Rizayev kabi teatrshunos olimlarning ishlarida tahlil qilingan.

Oltinchi guruhga Izzat Sultonning navoiyshunoslik sohasidagi tadqiqotlariga bag'ishlangan ishlar kiradi. Olim 1946-yili "Alisher Navoiyning «Mezon ul-avzon» asari va uning tanqidiy matni" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Uning Navoiyga oid maqolalari — "«Farhod va Shirin»ning yangicha qo'yilishi", "Adabiy merosimizni o'rganaylik" (1937), "Rustaveli va Navoiy", "Mir Alisher Navoiy" (1938), "«Makorim ul-axloq» haqida", "Navoiyning tadqiqotchilari" (1941), "«Makorim ul-axloq» va uning muallifi" (1945), "Navoiyga zamondosh shoirlar to'g'risida" (1948) — navoiyshunoslikning eng muhim manbalari qatoriga kirgan. 1942-yilda yozilgan "Buyuk Alisher" kinosenariysi va Uyg'un bilan hamkorlikda yozilgan "Alisher Navoiy" dramasi ham olimning navoiyshunoslik faoliyatining muhim qirralarini ochib beradi. Akademik A.Hayitmetov, V.Zohidov, S.G'aniyeva, Sh.Sirojiddinov, B.Qosimov, Y.Is'hoqov kabi navoiyshunoslar o'z tadqiqotlarida Izzat Sultonning navoiyshunoslikka qo'shgan hissasini yuksak baholaganlar.

Yettinchi guruhda chet ellik tadqiqotchilarning ishlari ham mavjud. Sovet davrida Izzat Sultonning asarlari rus tiliga tarjima qilinib, "Voprosy literatury", "Zvezda Vostoka" kabi nufuzli ilmiy va adabiy jurnallarda nashr etilgan. Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq mintaqalari adabiyotshunoslari, jumladan, qozoq, qirg'iz, tojik va ozarbayjon olimlari ham o'z ishlarida Izzat Sulton tadqiqotlariga murojaat qilganlar. Olimning Moskvada 1951-yili nashr etilgan "Uzbekskaya sovetskaya dramaturgiya" to'plamidagi "Alisher Navoi" maqolasi, hamda "Svet Rossii" ("Zvezda Vostoka", 1959, №9) kabi ishlari uning nazariy qarashlarining keng auditoriyada tarqalishiga xizmat qildi.

Mavjud adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, Izzat Sultonning ilmiy merosi turli ilmiy tadqiqotlarda alohida-alohida sohalar (drama nazariyasi, navoiyshunoslik, adabiyot nazariyasi) bo'yicha o'rganilgan, biroq uning nazariyotchi olim sifatidagi yaxlit qiyofasi yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Olimning ilmiy konsepsiyalarini tarixiy-tipologik, qiyosiy-tahliliy va metodologik jihatlardan

kompleks o'rganish — bugungi o'zbek adabiyotshunosligining muhim vazifalaridan biridir. Aynan shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ushbu maqolada Izzat Sultonning nazariyotchi olim sifatidagi merosi yangi ilmiy yondashuvlar asosida tahlilga tortiladi. Shuningdek, mavjud adabiyotlarda olimning nazariy-metodologik qarashlarini chet el adabiy nazariyasi (rus, nemis, fransuz, ingliz adabiyotshunosligi) bilan qiyosiy o'rganish masalasi yetarli darajada yoritilmagan. Bu jihat ham hozirgi maqolada e'tiborga olinadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini bir necha o'zaro bog'liq ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Bu yondashuvlar Izzat Sultonning nazariyotchi olim sifatidagi qiyofasini har tomonlama va izchil tarzda o'rganishga imkon beradi.

Birinchi navbatda, tarixiy-genetik metoddan foydalanildi. Ushbu metod orqali olimning ilmiy qarashlarining shakllanish va rivojlanish bosqichlari, ularning paydo bo'lishi uchun tarixiy-ijtimoiy zamin, mafkuraviy muhit, ilmiy an'analar bilan aloqasi tahlil qilindi. Izzat Sultonning ilmiy-nazariy qarashlari XX asrning 30-yillarida shakllana boshlagani, keyingi davrlarda turli o'zgarishlarga uchragani, mustaqillik arafasidagi davrda yangi yo'nalishlarda rivojlangani bosqichma-bosqich aniqlandi.

Ikkinchi metod — tizimli-tahliliy yondashuv. Bu yondashuv olimning ilmiy merosini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni, undagi turli komponentlar (adabiyot nazariyasi, drama nazariyasi, navoiyshunoslik, mumtoz adabiyot, zamonaviy adabiyot, qiyosiy adabiyotshunoslik) o'rtasidagi ichki bog'lanishlarni aniqlashni nazarda tutadi. Tizimli yondashuv natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, Izzat Sultonning turli sohalarda olib borgan tadqiqotlari aslida bitta yaxlit ilmiy konsepsiya — milliy adabiyotshunoslikni jahon ilmiy darajasiga olib chiqish g'oyasiga bo'ysundirilgan.

Uchinchi metodologik yondashuv — qiyosiy-tipologik tahlil. Bu yondashuv yordamida Izzat Sultonning nazariy qarashlari Fitrat, Abdurahmon Sa'diy, Otajon Hoshim, Vohid Zohidov, Hodi Zarif, Hamid Sulaymon, Aziz Qayyumov singari boshqa o'zbek adabiyotshunoslari, shuningdek M.Baxtin, V.Vinogradov, V.Shklovskiy, Y.Tinyanov, B.Eyxenbaum, G.Vinokur kabi rus va g'arb nazariyotchilari bilan qiyoslanadi. Qiyosiy tahlil natijasida olimning o'ziga xos uslubi va konsepsiyalari, an'anaga sodiqligi va innovatsion yondashuvlari aniqlandi.

To'rtinchi metod — biografik-genetik yondashuv. Olimning hayot yo'li, ta'lim olgan muhiti, ustozlari (xususan, Fitratning ta'siri haqida manbalarda alohida ta'kidlangan), zamondoshlari, faoliyat ko'rsatgan muassasalari (Til va adabiyot instituti, O'zbekfilm kinostudiyasi, vazirliklar) bilan bog'liq omillar uning ilmiy qarashlarining shakllanishida qanday rol o'ynaganini aniqlashga imkon berdi. Olimning O'sh shahridagi bolaligi, Toshkentdagi o'qish davri, O'rta Osiyo Davlat universitetida olgan ta'limi, Til va adabiyot instituti aspiranturasidagi tadqiqot ishlari uning ilmiy shaxsiyatini shakllantirgan asosiy omillar sifatida tahlil qilindi.

Beshinchi yondashuv — germeneytik tahlil metodi. Bu metod Izzat Sultonning matnlarini sinchiklab o'qib, ulardagi yashirin ma'no qatlamlarini, mualliflik pozitsiyasini, davr mafkurasi nuqtai nazaridan zaruriy bo'lgan rasmiy formulalarni va olimning shaxsiy ilmiy qarashlarini farqlash imkonini beradi. Sovet davri sharoitida ilmiy matnda ochiq aytib bo'lmaydigan g'oyalarni qatma-qat tahlil qilish orqali olimning haqiqiy ilmiy pozitsiyasini aniqlash mumkin.

Oltinchi metod — kontekstual-kulturologik tahlil. Olimning ilmiy faoliyati yagona kontekstda — XX asr o'zbek madaniyati, milliy ong tiklanishi, sho'ro davri ziddiyatlari, mustaqillik arafasidagi madaniy tiklanish jarayonlari fonida o'rganildi. Bu yondashuv Izzat Sulton ijodining nafaqat individual, balki butun bir davr madaniyatining mahsuli sifatidagi xarakterini ochib berdi.

Yettinchi metod — funksional-pragmatik yondashuv. Olim asarlarining bugungi adabiyotshunoslikda qaysi darajada qo'llanilayotgani, ulardan amaliy

foydalanish imkoniyatlari, zamonaviy ilmiy-metodologik qarashlar nuqtai nazaridan dolzarbligi tekshirildi. Buning uchun zamonaviy darsliklar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalardagi havolalar va tahlillar e'tiborga olindi.

Tadqiqot manbalari quyidagi guruhlardan iborat: Izzat Sultonning birlamchi asarlari — kitoblari, monografiyalari, maqolalari, dramalari, kinosenariylari; olim haqidagi ilmiy adabiyot — monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar; o'zbek adabiyotshunosligi tarixiga oid umumlashtiruvchi asarlar; zamonaviy adabiyot nazariyasi darsliklari va o'quv qo'llanmalari; arxiv hujjatlari va yodgorlik xotiralari; elektron ma'lumotlar bazalari va onlayn ilmiy resurslar.

Tadqiqot davomida quyidagi nazariy tamoyillarga rioya qilindi: ilmiy obyektivlik tamoyili, tarixiylik tamoyili, dialektik birlik tamoyili (umumiy va xususiyning birligi), ilmiy uzluksizlik tamoyili (an'ana va yangilik birligi). Shuningdek, zamonaviy adabiy nazariyalar — strukturalizm, semiotika, retseptiv estetika, intertekstuallik kabi yondashuvlarning evristik imkoniyatlaridan ham foydalanildi. Tadqiqot bosqichlari quyidagicha rejalashtirildi: birinchi bosqichda manbalarning bibliografik to'planishi va tizimlanishi amalga oshirildi; ikkinchi bosqichda olimning ilmiy faoliyatining xronologik xaritasi tuzildi; uchinchi bosqichda tematik-problematik tahlil o'tkazildi; to'rtinchi bosqichda nazariy umumlashtirish va xulosalar ishlab chiqildi. Mazkur metodologik majmua tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligini, faktologik aniqligini va nazariy chuqurligini ta'minlashga xizmat qildi.

Natija va xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, akademik Izzat Sulton XX asr o'zbek adabiyotshunosligining yetakchi nazariyotchilaridan biri sifatida milliy adabiy-ilmiy tafakkur taraqqiyotiga benazir hissa qo'shgan zukko olimdir. Olimning nazariyotchi sifatidagi faoliyati bir necha asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi.

Birinchi natija — Izzat Sulton o'zbek tilidagi birinchi yaxlit "Adabiyot nazariyasi" darsligining muallifi sifatida fanimiz tarixida muhim o'rin egallagani. 1939-yili nashr etilgan ushbu darslik o'sha davr uchun katta ilmiy-pedagogik voqea bo'ldi. Darslikning keyingi nashrlari (1979, 1980, 1986) olimning nazariy qarashlarining sezilarli evolyutsiyasini namoyon etadi: birinchi nashrdan boshlangan oddiy va sodda izohlardan, keyingi nashrlarda chuqur falsafiy-estetik tahlilga, dunyo adabiy nazariyasi yutuqlaridan keng foydalanishga o'tildi.

Ikkinchi natija — olimning drama nazariyasiga qo'shgan hissasi katta ahamiyatga ega ekanligi. "Drama — adabiy tur sifatida" tadqiqoti, shuningdek o'ndan ortiq dramatik asari (xususan, "Burgutning parvozi", "Alisher Navoiy", "Imon", "Noma'lum kishi", "Qaqnus" kabi) — drama san'atining ham nazariy tomonlarini, ham amaliyotini chuqur o'rganganligidan dalolat beradi. Olim drama janrining o'ziga xosligi, dramatik konflikt, xarakter va vaziyat munosabatlari, sahna nutqi xususiyatlari haqidagi qarashlar tizimini ishlab chiqdi.

Uchinchi natija — Izzat Sultonning navoiyshunoslik sohasiga ulkan ulush qo'shgani. Olimning Alisher Navoiy ijodi va merosiga bag'ishlangan tadqiqotlari (xususan, 1946-yilgi nomzodlik dissertatsiyasi "Mezon ul-avzon" haqida, "Navoiyning qalb daftari" monografiyasi, "Buyuk Alisher" kinosenariysi, "Alisher Navoiy" dramasi) navoiyshunoslikni yangi pog'onaga ko'tardi. Olim Navoiy ijodini tarixiy-poetik kontekstda, jahon mumtoz adabiyoti fonida o'rganish tamoyillarini ishlab chiqdi.

To'rtinchi natija — Izzat Sulton o'zbek adabiyotshunosligida ilmiy maktab yaratganligi. Olim Til va adabiyot institutida ko'p yillar davomida ilmiy rahbarlik qilib, yuzlab shogirdlar tayyorladi, ulardan ko'plari bugungi kunda taniqli olimlar darajasiga yetdi. Bu maktabning xarakterli xususiyatlari — ilmiy halollik, faktologik aniqlik, manbaviy puxtalik, nazariy chuqurlik, milliy va jahon ilmi an'alarining uyg'unligidir.

Beshinchi natija — olim ijodi mustaqillik davrida yangi ilmiy mazmunda davom etganligi. "Bahouddin Naqshband abadiyati" (1994) monografiyasi olimning yangi mavzular — tasavvuf, milliy ma'naviyat sari yo'nalish olganligini ko'rsatadi. Bu olimning ijodiy izlanishlari uzluksiz xususiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Tadqiqot xulosalari quyidagicha umumlashtiriladi: Izzat Sulton — XX asr o'zbek adabiyotshunosligining yirik nazariyotchi olimi bo'lib, uning ilmiy merosi adabiyot nazariyasi, drama nazariyasi, navoiyshunoslik kabi sohalarni qamrab oladi va bu sohalarning shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Olimning "Adabiyot nazariyasi" darsligi va undagi nazariy konsepsiyalar nafaqat o'tmish ilmiy yodgorligi sifatida, balki bugungi adabiyotshunoslik fani uchun ham metodologik asos sifatida o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Olim Fitrat va Abdurahmon Sa'diy boshlagan adabiyot nazariyasi an'alarini izchil davom ettirgan holda, milliy adabiyotshunoslikni dunyo ilmiy darajasiga ko'tarish yo'lida muhim qadamlar qo'ydi. Ayni paytda olim sho'ro davri sharoitida o'z milliy-ilmiy dunyoqarashini saqlab qola olish, mafkuraviy bosim ostida ham ilmiy haqiqatni ifoda etish mahoratini namoyon qildi. Izzat Sultonning ijodiy uslubi nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyilini namoyon etadi: olim adabiyot nazariyachisi sifatida amaliy ravishda ko'plab badiiy asarlar — dramalar, kinosenariylar, maqolalar yaratdi va shu yo'l bilan o'zining nazariy qarashlarini sinab ko'rdi.

Mustaqillik davrida olim ijodida tasavvuf adabiyoti, milliy ma'naviyat masalalari yangi ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Bu — Izzat Sulton ijodining uzluksizlik va o'z-o'zini yangilab borish xususiyatiga ega ekanligini tasdiqlaydi. Olimning ilmiy maktabi — uning eng muhim merosi sifatida — bugungi adabiyotshunoslarining bir necha avlodi shaxsida o'z davomini topgan. Bu maktab tamoyillari — ilmiy halollik, manbalarga puxta munosabat, nazariy izchillik, milliy va jahon ilmiy an'alarining uyg'unligi — bugungi ilmiy izlanishlar uchun ham namuna bo'lib xizmat qiladi.

Yakuniy xulosa: akademik Izzat Sultonning nazariyotchi olim sifatidagi merosi o'zbek adabiyotshunosligining oltin xazinasini hisoblanadi. Olimning ilmiy konsepsiyalari, metodologik yondashuvlari va tadqiqot uslublari bugungi ilmiy izlanishlar uchun ham metodologik asos sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Uning hayot yo'li va ilmiy faoliyati — milliy adabiyotshunosligimizning mustaqil va yetuk ilm sifatida shakllanishi yo'lidagi mashaqqatli, ammo serunum xizmat namunasidir. Izzat Sultonning ilmiy merosi keyingi tadqiqotlarda yanada chuqurroq, kompleks tarzda o'rganilishi zarur. Xususan, olimning chet el adabiy nazariyasi bilan aloqasi, uning ilmiy uslubi va metodologik tamoyillarining tahlili, dramaturgiya va navoiyshunoslikdagi xizmatlarining kompleks o'rganilishi alohida ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sul-ton I. Adabiyot nazariyasi. Oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari uchun darslik. — Toshkent: O'qituvchi, 1980. — 406 b.
2. Sul-tonov I. Adabiyot nazariyasi. Maktablar uchun darslik. — Toshkent, 1939.
3. Sul-ton I. Navoiyning qalb daftari. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1969. — 256 b.
4. Sul-ton I. Bahouddin Naqshband abadiyati. — Toshkent: Yozuvchi, 1994. — 184 b.
5. Sul-tan I. Kniga priznaniy Navoi. Jizn i tvorchestvo velikogo poeta so slov ego samogo i sovremennikov. — Tashkent: Izd-vo lit. i iskusstva, 1985. — 304 s.
6. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 480 b.
7. Boboyev T., Umurov H. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: O'zbekiston, 2002. — 312 b.

8. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. — Toshkent: O'zbekiston, 1993. — 264 b.
9. Nazarov B., Rasulov A., Ahmedova Sh., Qahramonov Q. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. — Toshkent: Tafakkur qanoti, 2012. — 432 b.
10. Yo'ldoshev Q., Ismoilova M. Badiiy tahlil asoslari. — Toshkent: Yangi nashr, 2016. — 280 b.